

<https://doi.org/10.15407/uhj2026.03.118>
УДК 94(477):355.48]:323.1

Олександр РЕЄНТ

доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України,
завідувач відділу історії України XIX — початку XX ст.,
заступник директора з наукової роботи,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
Reent.O.P@nas.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0001-5141-7445>

Галина ДЕНИСЕНКО

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця,
центр досліджень історико-культурної спадщини України,
відділ історії України другої половини XX ст.,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
denisenko51@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4672-1586>

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ТА КОМЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ У ФОРМУВАННІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Мета — проаналізувати еволюцію меморіальної політики та комеморативних практик у контексті формування пам'яті про Першу та Другу світові війни, сучасну російсько-українську війну. Проблема формування історичної пам'яті в українському суспільстві набуває особливої актуальності в умовах війни за незалежність України. Важливим кроком на шляху формування та реалізації завдань у сфері політики збереження пам'яті став Закон України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу» (21 серпня 2025 р.), який визначає ключові принципи збереження пам'яті, вводить у правове поле поняття «Війна за не-

---

Цитування: Реєнт О., Денисенко Г. Меморіалізація та комеморативні практики у формуванні історичної пам'яті воєнної історії України. *Український історичний журнал*. 2026. № 3 (588). С. 118—138. <https://doi.org/10.15407/uhj2026.03.118>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

залежність України», виокремлює етапи нинішньої війни. **Наукова новизна** статті полягає в дослідженні формування історичної пам'яті, порівняльному аналізі меморіальної політики й комеморативних практик, які виникають у різні історичні періоди та відбивають не лише ставлення суспільства до минулого, а й характер державності, політичний режим і рівень громадянської активності. З огляду на **актуальність** теми постає нагальна потреба в розгляді меморіалізації та комеморативних практик як складової історичної пам'яті воєнної історії України. У статті розрізняються поняття «комеморація» як ширшого комплексу практик вшанування та «меморіалізація» як їх інституціоналізованого та просторово закріпленого вияву. Комеморація — цілеспрямований процес збереження в суспільстві пам'яті про важливі історичні події, персоналії, явища шляхом відзначення на державному й місцевому рівнях пам'ятних дат, публікації історичних документів, спорудження пам'ятників, створення музеїв і меморіальних комплексів тощо. Меморіалізація — процес увічнення визначних історичних подій, трагедій, видатних осіб через архітектурні споруди, пам'ятники, музеї, архіви, спрямовані на конструювання колективної / соціальної пам'яті. **Методологічною основою** дослідження є принцип наукової неупередженості, порівняльний аналіз історичних наративів меморіалізації та контент-аналіз офіційних практик комеморації в Україні, проблемно-хронологічний метод. **Висновки.** Досвід двох світових війн, які пройшли теренами України, та сучасної російсько-української війни демонструє принципово різні моделі увічнення пам'яті загиблих. Якщо в період Першої світової війни меморіальні ініціативи мали переважно локальний і громадський характер, то пам'ять про Другу світову війну була інституціоналізована радянською державою та підпорядкована ідеологічному канону. Сучасна російсько-українська війна характеризується поєднанням державних рішень і народної ініціативи, що проявляється у створенні нових форм меморіальної політики та комеморативних практик.

Ключові слова: Перша світова війна, Друга світова війна, російсько-українська війна, політика пам'яті, меморіалізація, комеморація, історична пам'ять, місця пам'яті.

Проблеми історичної пам'яті та меморіальної культури активно досліджуються сучасною гуманітаристикою. Історична пам'ять як феномен поєднує індивідуальний і колективний виміри. Французький соціолог М. Альбвакс, який одним із перших запропонував базове поняття «колективна пам'ять», вважає, що одна пам'ять — внутрішня, особиста, автобіографічна, інша — зовнішня, соціальна, історична. Відповідно до концепції М. Альбвакса, історична пам'ять формується в соціальних рамках і постає не лише як сукупність спогадів, а як структурований образ минулого, що легітимізує сучасний суспільний порядок. Колективна пам'ять розвивається за своїми законами та здатна формувати під себе індивідуальні пам'яті, але вони ніколи не зливаються в одне ціле [1, С. 8—27]. Історичну пам'ять можна розглядати як колективну пам'ять, коли вона вписується в історичну свідомість певної групи, як соціальну, коли йдеться про історичну свідомість суспільства. Історична пам'ять не тільки один із головних каналів передачі досвіду й знань про минуле, але й головний елемент самоідентифікації індивіду, соціальної групи або суспільства в цілому.

Заслугою німецьких дослідників Я. і А. Ассман є виділення в колективній пам'яті комунікативної й культурної складових, підкреслення ролі інституцій у збереженні символічних образів минулого [2, с. 19, 36—38]. Культурна пам'ять, оформлена та збережена в символічних формах, переходить від одного покоління до іншого. Вона може бути як матеріальна, так і нематеріальна, вона відрізняється від комунікативної тим, що спеціально встановлюється, штучно формується та

потребує спеціальних інститутів для свого збереження, наприклад, архівів, бібліотек, музеїв, закладів освіти [3, с. 251]. Комунікативна пам'ять залишається активною впродовж трьох-чотирьох поколінь і може бути охоплена власним досвідом індивіда та почутими ним розповідями.

Особлива роль у пам'яттевому дискурсі належить, за визначенням французького історика П. Нора, «місцям пам'яті» [4, с. 39]. За концепцією вченого колективна пам'ять репрезентується в «місцях пам'яті» (*Les Lieux de mémoire*), матеріальних і символічних об'єктах, у яких концентрується та комеморизується досвід спільноти. Матеріальні форми у вигляді пам'ятників, монументів, дощок створені задля збереження пам'яті, функціональні — лише побічно служать збереженню пам'яті (зображення на грошах, назви вулиць, населених пунктів тощо). Символічні — це історичні об'єкти, які свого часу були свідками, а нині стали символами найвизначніших подій історії [5, с. 37—51]. Учений вводить у науковий обіг поняття «комеморація», наголошуючи, що суть цього феномену полягає у створенні спільних спогадів через вироблення ритуалів увічнення (вшанування, святкування тощо) певних осіб і подій.

В останні десятиліття до аналізу концепту історичної пам'яті звертаються українські дослідники, враховуючи досвід закордонних учених. Розроблені теоретичні підходи до вивчення колективної пам'яті, меморіальної культури та політики пам'яті, окреслено роль держави й суспільства у формуванні символічного простору в дослідженнях вітчизняних учених О. Бойка, С. Єкельчика, І. Гирича, Г. Кас'янова, А. Киридон, В. Масненка, Л. Нагорної, В. Огієнка, І. Симоненка, В. Солдатенка, О. Удада, Ю. Шаповала, Н. Яковенко та ін. Окремі аспекти увічнення подій Першої та Другої світових війн, формування політики пам'яті в Україні висвітлюються у працях істориків, культурологів, дослідників пам'яткоохоронної сфери Г. Денисенко, М. Ковалю, І. Ковальської-Павелко, О. Лисенка, Т. Пастушенко, В. Шевченко та ін. [6—14]. Натомість комеморативні практики, пов'язані із сучасною війною за незалежність України, перебувають на початковому етапі становлення.

Увічнення пам'яті про Першу світову війну: історичний дискурс

Перша світова війна відкрила нову епоху в історії людської цивілізації, вона стала початком докорінної зміни геополітичної ситуації, своєрідним вододілом у розвитку людства. За масштабами та величезними людськими втратами, спричиненими нею фундаментальними зрушеннями, зокрема активізацією національних і соціальних рухів, революційними процесами, суттєвими геополітичними змінами на карті Європи, ця війна увійшла в історію як Велика війна. Вона підсумувала XIX ст. і значною мірою визначила основні вектори розвитку світу на наступні десятиліття. Україна виявилася в епіцентрі подій, пов'язаних із Першою світовою війною, оскільки мала вигідне географічне становище, значний військово-економічний потенціал і людські ресурси. Українські землі входили до складу Австро-Угорської та Російської імперій, і війна значно погіршила долю українців, які не мали своєї власної держави та воювали у складі іноземних військ. За роки війни в російську

армію було мобілізовано 3,5 млн українців (за іншими даними — 4,5 млн із загальної кількості воїнів російської армії в 15,5 млн), до австрійської армії — близько 300 тис. (9 % від особового складу австро-угорської армії) [15, с. 68—69].

Країни, які 27 січня (9 лютого) 1918 р. у Бресті підписали перший мирний договір у Великій війні, зобов'язалися шанувати й утримувати в належному стані на своїй території цвинтарі вояків і цивільних громадян іншої сторони, які загинули чи померли в роки війни (ст. 17 додаткової угоди) [14, с. 133—138]. У державах Західної Європи пам'ять про Велику війну була інституціоналізована вже в міжвоєнний період, комеморація стала елементом державної політики та важливим чинником формування національної ідентичності в державах-переможницях. Перша світова війна стала частиною національної пам'яті у Великій Британії та Франції. Протягом 1920—1925 рр. у Франції було споруджено 36 тис. пам'ятників, присвячених пам'яті загиблих французьких солдатів, у Великій Британії — 25 тис. пам'ятних знаків на честь воєнних подій, був створений Національний реєстр воєнних пам'яток [6, с. 181].

У добу Українських визвольних змагань пам'яткоохоронна робота була невіддільною частиною загального державотворчого процесу українського народу, який прагнув створити й захистити свою державність. У цей період створювалися державні й громадські пам'яткоохоронні органи, військові музеї для збереження артефактів воєнних і революційних подій. Перші кроки з увічнення пам'яті загиблих у Першу світову війну на українських землях були здійснені в Українській Державі за часів гетьмана П. Скоропадського. Створене в Києві товариство «Пам'ять воїнів 1914—1918 рр.» розробило практичні заходи для увічнення пам'яті загиблих. У листі, направленому до Ради Міністрів Української Держави, були згадані конкретні пропозиції проведення ретельних пошукових робіт в районі бойових дій на українських теренах і територіях, суміжних з Україною: «[...] відвідання військових могил і кладовищ, приведення їх в належний стан, складання списків із написами на хрестах, підготовка і видання каталогів з точними даними про місце знаходження поховань, кількість загиблих, опис місця поховання, прізвищ загиблих. До каталогів додавалися картографічні матеріали, фотознімки, що дозволяли встановити місця поховань»¹. Подібні громадські організації були створені в інших містах країни.

У результаті Першої світової війни й поразки Визвольних змагань українського народу українські землі опинилися у складі інших держав. Створення цвинтарів, спорудження пам'ятників і меморіалів у пам'ять про воєнні події та загиблих під час Першої світової війни у 1920—1930-х рр. не проводилося. Глобальне побоїще 1914—1918 рр. стало «забутим» для вітчизняного суспільства й лише наприкінці 1980-х рр. почав відроджуватися інтерес до подій Великої війни. У незалежній Україні найактивніше роботи з упорядкування військових поховань відбувалися в західних регіонах України — на Івано-Франківщині, Тернопільщині, Буковині та Закарпатті, де проходили активні бойові дії та збереглася найбільша

¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВОВУ України). Ф. 2201. Оп. 1. Спр. 121. Арк. 30.

кількість цвинтарів і меморіалів періоду війни. За ініціативи громадських організацій і за підтримки місцевої влади були відновлені десятки поховань, незалежно від національної чи конфесійної приналежності загиблих. Найбільший військовий цвинтар на Буковині знаходиться в с. Звенячин Заставнівського району (Чернівецька обл.), де поховано 11 830 солдатів та офіцерів австро-угорської та російської армій [16, с. 32]. У травні 1993 р. зусиллями товариства «Буковинський Чорний Хрест. Догляд воєнних могил» був проведений значний комплекс реставраційних робіт на інтернаціональному солдатському цвинтарі в с. Валя Кузьмина Глибоцького району. Цвинтар створений у 1936 р. після перепоховання решток 3785 воїнів німецької, австро-угорської та російської армій [17, с. 233].

У радянський період солдатський цвинтар Першої світової війни в Чернівцях опинився поза увагою влади, його відновлення стало можливе лише в останнє десятиріччя. Починаючи з 1994 р. товариство «Буковинський Чорний Хрест. Догляд воєнних могил» проводило пошукову роботу з виявлення військових цвинтарів і проведення реставраційних робіт. Інтернаціональний військовий некрополь, відновлений за підтримки міської ради та міжнародних організацій, став символом примирення та пам'яті про полеглих. На солдатському цвинтарі в м. Чернівці поховано 14 950 воїнів австро-угорської, німецької та російської армій. На братських могилах встановлені 48 кам'яних хрестів і чотири великі металеві хрести православної та католицької конфесій, два пам'ятні знаки у вигляді гранітних кубів з тріщиною, що символізує велику трагедію людства в 1914—1918 рр. і підкреслює інтернаціональний характер меморіалу [6, с. 185]. В Івано-Франківській області упорядковано понад 70 цвинтарів та окремих поховань загиблих у роки Першої світової війни. Це воїни різних національностей — українці, росіяни, австрійці, німці, хорвати, поляки (братська могила, м. Рогатин) та комплекс могил турецьких солдатів (с. Пуків) [18, с. 120]. У Тернопільській області виявлено понад 200 кладовищ, братських та окремих могил загиблих воїнів різних національностей [6, с. 184]. З наближенням 100-річчя Першої світової війни значно активізувалася діяльність з пошуку та увічнення її спадщини на українських теренах. В Івано-Франківській, Закарпатській, Львівській, Тернопільській, Чернівецькій областях були створені меморіальні комплекси, встановлені обеліски, пам'ятні знаки про трагічні події та загиблих у кровопролитних боях, померлих у концентраційних таборах тощо. Не в останню чергу реалізація цих проектів стала можливою завдяки фінансовій підтримці урядових і громадських організацій Австрії та Німеччини.

З початком Першої світової війни серед українців виникла ідея створення Українського легіону у складі австро-угорської армії. Бої Українських січових стрільців у Карпатах і на Прикарпатті започаткували збройні визвольні змагання українського народу за незалежність, боротьбу за Українську державу. Вишкіл та боєздатність воїнів Українського легіону, реорганізованого 22 серпня 1915 р. в полк Українських січових стрільців, стали прикладом в австрійській армії. Справжнє бойове хрещення Український легіон дістав у боях за гору Маківку, що неподалік селища Славське (Львівська обл.), де проти стрільців вступило в бій кілька полків російської армії, озброєних важкою артилерією. Попри багаторазову чисельну пе-

ревагу ворога, стрільці не здали своїх позицій [6, с. 187]. У травні 1990 р. на вершині гори був установлений пам'ятний знак на честь подій 1915 р., а в 1993 р. — у селищі Славське на могилі січових стрільців і вояків УПА. Українські січові стрільці склали основу Української Галицької Армії. Могили українських вояків нагадують про мужність і героїзм, силу духу і жертвність українського народу в ім'я Батьківщини. Громадські організації, місцева влада в незалежній Україні докладають зусиль для збереження та охорони поховань січових стрільців, вшанування пам'яті про них в Україні й за кордоном.

Упродовж 2014—2018 рр. у багатьох країнах світу відбулася низка заходів зі вшанування пам'яті про події сторічної давнини. В Україні практично всі комеморативні заходи мали локальний характер і реалізовувалися в межах окремого населеного пункту, району чи області. Жодним вітчизняним проектом про Першу світову війну не поповнилася і мережа Інтернет, яка сьогодні є перспективним і важливим майданчиком для формування простору пам'яті [14, с. 138].

Формування пам'яті про події Першої світової війни в Україні пройшло складний шлях — від практично повного витіснення з публічного простору в радянський період до поступового повернення у форматі локальних ініціатив, громадських проектів і регіональних комеморативних практик. На відміну від держав Західної Європи, де пам'ять про Велику війну стала важливим елементом національної ідентичності в міжвоєнний період, в Україні вона тривалий час залишалася фрагментарною та регіонально обмеженою. Лише в часи незалежності почалося переосмислення Першої світової як трагедії українців у двох ворожих імперіях. У сучасному українському меморіальному просторі пам'ять про 1914—1918 рр. конкурує з іншими історичними травмами та подіями, насамперед із Другою світовою війною та сучасною російсько-українською війною.

Комеморативні практики подій Другої світової війни як складова історичної пам'яті

Друга світова війна за масштабами залучення збройних сил та військово-промислових потужностей, визначальними битвами та наслідками, що визначили маршрут світової історії у другій половині ХХ ст., займає особливе місце в історії. Людство втратило приблизно 60 млн загиблих, тобто у шість разів більше, ніж у Першу світову війну [8, с. 321]. Український народ був активним учасником титанічної битви народів, попри всі неймовірні труднощі та перешкоди, він зберігся як етнос, утвердив власні гідність й авторитет, посів належне місце серед інших націй світу. Для українського народу війна — це трагедія та незламний героїзм у виснажливій та кровопролитній боротьбі за своє існування. Саме Україна була у планах нацистської Німеччини як найпривабливіша територія з вигідними промисловими ресурсами й працелюбним населенням. Український народ найбільше постраждав від воєнних дій, а потім і від повної окупації території: найбільші військові операції відбувалися на українській території, Україна була вщент зруйнована й розграбована.

на, її суверенна територія була розчленована й передана союзникам Німеччини у війні проти СРСР як компенсація [9, с. 5].

Наукове осмислення подій Другої світової війни залишається одним із найактуальніших питань сучасної української історичної науки. Наявність політичного й суспільного запиту на пам'ять про Другу світову війну доводить, що ці події є не тільки минулим України, а її історичним досвідом. Спірні питання, які стосуються оцінки й висвітлення подій Другої світової війни, набувають виразного емоційного забарвлення і є вкрай болючими для певних спільнот і суспільства в цілому. Фокус означеної проблеми особливо гостро транслюється в комеморативних практиках Другої світової війни.

Найбільш поширеними практиками комеморації є спорудження пам'ятників, створення музеїв і меморіальних комплексів, відзначення на державному й місцевому рівнях пам'ятних дат, публікація історичних документів тощо. У контексті формування та відтворення історичної пам'яті Другої світової війни дослідниця І. Ковальська-Павелко поділяє мілітарні комеморативні практики на три групи в залежності від рівня пам'яті та особливостей історичного розвитку: індивідуальний, державний і регіональний, які визначають місцеві умови поводження з пам'яттю та зміст комеморації [10, с. 174]. На нашу думку, при розгляді даної проблеми важливо виокремити громадську ініціативу, пов'язану зі створенням у 1966 р. Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (далі — УТОПК), яке започаткувало нові підходи до увічнення подій Другої світової війни.

Початок комеморації Другої світової війни відноситься до 1942 р. — вона була чіткою і централізованою. Відповідальність за стан індивідуальних і братських могил, спорудження пам'ятних знаків на могилах радянських воїнів покладалась на Військові ради фронтів та окремих армій. Постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 1 квітня 1944 р. «Про благоустрій могил і увічнення пам'яті воїнів, які загинули в боротьбі за визволення і незалежність Радянської Батьківщини» держава перебрала відповідальність за облік усіх воєнних поховань та утримання їх у належному стані на місцеві органи влади. На пам'ятниках передбачалося встановлення дощок з посвятою, прізвищами воїнів і партизанів, зазначенням військових звань і занесенням їх до Книг пам'яті, які зберігалися у виконкомках міських і районних Рад депутатів трудящих [6, с. 70].

У воєнні й перші повоєнні роки в містах і селах республіки на братських могилах загиблих учасників воєнних подій споруджувалися типові пам'ятники воїну-визволителю, на індивідуальних могилах — скромніobelіски, увіччані зіркою. Пам'ятники йobelіски, споруджені в ті роки, виконувалися з недовговічних матеріалів, написи — нестійкими фарбами, що призводило до швидкого їх руйнування. Разом з тим, ці роботи дозволили зафіксувати пам'ятні місця боїв, відзначити поховання загиблих у роки війни, встановити їх прізвища. У 1944 р. до створення проєктів пам'ятників і надгробків на могилах загиблих воїнів були залучені кращі архітектори й скульптори республіки: Ю. Білостоцький, О. Власов, Є. Вучетич, І. Кавалерідзе, О. Ковальов, М. Лисенко та ін. Формувалися певні типи меморіальних споруд — надгробки над братськими й індивідуальними могилами, мону-

менти, громадські будівлі меморіального характеру. Провідною стала тема патріотизму, що було виправдано військовим часом і мобілізувало суспільство на боротьбу з ворогом, сприяло пробудженню національної свідомості. Війна з її численними виявами героїзму, патріотизму, жертвності стала джерелом для формування патріотичних символів, які знайшли свій вираз в елементах революційної символіки — червона зірка, революційний прапор, полум'я революції, трансформоване у Вічний вогонь — символ безсмертя [19, с. 119].

Протягом 1944—1945 рр. були споруджені пам'ятники на братських могилах воїнів-визволителів на висоті Гостра Могила у Ворошиловграді, Макіївці, Мукачеві, Нижньодніпровську, Ужгороді, Харкові, Хусті та багатьох інших містах і населених пунктах України, створені музеї, почалося формування меморіальних комплексів, присвячених військовим подіям [6, с. 70—71]. Ці пам'ятники мали певне ідеологічне навантаження, створюючи культ Великої Вітчизняної війни й перемоги Червоної армії. З понад 47 тис. пам'яток, взятих на облік у 50-х — на початку 60-х рр., 90 % було пов'язано з військовими подіями Другої світової війни². Якщо події Першої світової війни увічнювалися локально й за ініціативи знизу, увічнення пам'яті про Другу світову війну відразу проводилося на всій території республіки й централізовано.

Рішення про встановлення пам'ятників, відкриття музеїв контролювалися як партійними, так і державними органами, обов'язково були узгоджені з центральною владою та здійснювалися за московським взірцем. Республіканська верхівка прагнула популяризувати серед населення радянську версію української національної пам'яті й водночас намагалася обмежити публічний доступ до альтернативних наративів минулого. У кампанії був задіяний весь пропагандистський арсенал — від проведення конференцій із залученням істориків, письменників, художників до перегляду експозицій і створення нових музеїв, монументів на місцях, пов'язаних з важливими військовими подіями. За кілька днів до визволення української столиці в 1943 р. ЦК КП(б)У розробив проект документа «Про відзнаку звільнення столиці Радянської України м. Києва», у якому передбачалося спорудження монумента визволителям, пантеону героям Вітчизняної війни, встановлення погрудь генералів, які брали участь у визволенні Києва, пам'ятника партизанам, які форсували Дніпро, створення музею Великої Вітчизняної війни³. У 1944 р. з'являються окремі виставки на актуальну військову тематику, ініціюється створення в Києві та обласних центрах виставок трофейної зброї, своєрідних музеїв просто неба. 19 травня 1944 р. ЦК КП(б)У ухвалив постанову про організацію Республіканської виставки «Партизани України у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників», яка мала ознайомити трудящих з боротьбою українського народу в тилу ворога з метою піднесення патріотичних почуттів українського народу⁴. Уряд ухвалив рішення про спорудження пам'ятників воєначальникам, Героям Радянського Союзу, полетлим у роки війни.

² Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВОВУ України). Ф. 4762. Оп. 1. Спр. 669. Арк. 1.

³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 70. Спр. 79. Арк. 18—19.

⁴ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 79. Арк. 13.

Для 1960-х рр. характерною була дещо інша історична оцінка перемоги над ворогом: з'явилося усвідомлення її значення, бажання увічнити пам'ять усіх тих, хто віддав своє життя за Перемогу. Змінилося саме трактування героїчної теми — її історична закономірність пояснювалася радянською ідеологією та дійсністю, що призводить до символічного й глибшого втілення героїчної теми. «Меморіалізація» набувала державного розмаху, почали споруджувати меморіали, меморіальні комплекси. З'явилася нова форма пам'ятника у вигляді Могили невідомого солдата, якою увічнювали пам'ять про всіх полеглих. Практика спорудження військових пантеонів на могилах загиблих героїв не була раніше поширена в СРСР. Одну з перших масштабних спроб увічнити пам'ять загиблих воїнів і героїв РСЧА було зроблено в СРСР уже після радянсько-фінляндської війни [20, с. 205]. Місцями пам'яті стають військові кладовища й меморіали регіонального та місцевого масштабу, створені з метою індивідуалізації та персоніфікації пам'яті про кожного учасника війни [10, с. 175].

У 1957 р. в Києві був створений Парк слави з Алеєю героїв і пам'ятником з Вічним вогнем на Могилі невідомого солдата, який став місцем вшанування пам'яті про всіх полеглих та якому притаманна функція активного суспільного впливу на населення [7, с. 64]. У контексті монументального спадку цікаві міркування висловив історик С. Єскелич у своїй книзі «Імперія пам'яті». На його думку, пам'ятник М. Ватутіну, встановлений у 1948 р. в Маріїнському парку, втілював сталінське уявлення про вшанування героїв, видатних полководців, а пам'ятник невідомому солдату — нову модель пам'яті — вшанування та скорботу за загиблими. У брежнєвські часи відбувався перехід від скорботи за полеглими солдатами до уславлення комуністичної партії, керівництва країни, втілений в образі «Батьківщина-Мати» в Києві (1981) [13]. Спорудженням меморіалів, обелісків на братських могилах, монументів військовим діячам влада прагнула не тільки віддати данину захисникам Вітчизни, але й створити в суспільстві особливу психологічну атмосферу.

Меморіали стали місцями не стільки для скорботи, скільки для проведення військових парадів і демонстрації міці СРСР, зустрічей іноземних делегацій. У цей час акцент перенесли на «керівну роль комуністичної партії» у війні. Війна стала «міфом заснування» радянської ідентичності, який мав легітимізувати владу. Революція та громадянська війна були відсунуті на друге місце. Комуністична пропаганда робила наголос на злодіяннях нацистських загарбників, створювала культ радянських героїв, відбілюючи власні звірства — Голодомор 1932—1933 рр. та Великий терор [7, с. 68].

У 1960—1980-х рр. меморіальна політика мала державні та громадські форми. Значна роль у реалізації проєктів з охорони й збереження пам'яток воєнної історії належала УТОПІК, важливим напрямом роботи якої було збереження пам'яток Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941—1945 рр. та увічнення народного подвигу. Увічнювалися події, пов'язані з визвольною місією Червоної армії та керівною роллю компартії у війні. Питання про початковий період війни, зокрема оборону Києва, тривалий час залишалися за лаштунками історії. На початку 1960-х рр. ветерани війни, безпосередні учасники та свідки тих подій, рідні полеглих порушили питання про спорудження пам'ятника воїнам Південно-

Західного фронту, учасникам оборони Києва в 1941 р. Враховуючи численні пропозиції, Рада Міністрів України своєю постановою від 28 лютого 1969 р. передбачила спорудження Монумента на честь воїнів Південно-Західного фронту в урочищі Шумейкове в 15 км від м. Лохвиця на Полтавщині [21, с. 157]. Це один із перших меморіальних комплексів (1976), присвячених подіям початкового періоду війни, створений на місці подій, який містить автентичні пам'ятки.

За участю 55 тис. первинних організацій УТОПІК, які об'єднували 9 млн індивідуальних і 25 тис. колективних членів, споруджено, реставровано та впорядковано близько 16 тис. пам'яток, переважно Другої світової війни [22, с. 17]. У часи тотального контролю Товариство було чи не єдиною інституцією, яка не лише захищала культурну спадщину, але й фінансувала роботи, спрямовані на збереження пам'яток. Наймасовіша громадська організація змогла протистояти владним структурам, ідеологічним догмам і зуміла врятувати сотні унікальних пам'яток, увічнюючи пам'ять тих, хто віддав життя за Батьківщину.

Від «великої перемоги» до «пам'яті та примирення»

За радянських часів історія Другої світової війни була значною мірою мемуаризована й міфологізована. Радянські міфи війни, наповнені фальсифікаціями, оминали цілі розділи історії, не допускаючи альтернативних поглядів на воєнні події. Історія Великої Вітчизняної війни набула деяких рис міфу, який мав згуртовувати радянських людей довкола компартії та мобілізувати їх на нові трудові звершення. Для підтримки міфу «Велика Вітчизняна війна» встановлювалися пам'ятники, створювалися музеї — війна виступала уніфікатором, фактором об'єднання багатонаціональної радянської держави в єдиний радянський народ. Радянський міф про війну значною мірою спрямовувався на оптимізацію історичної пам'яті про неї, героїзацію тих, хто виніс на своїх плечах тягар боротьби з нацизмом, увічнення в масовій свідомості подвигу полеглих. Міф, як зазначає історик, член-кореспондент НАН України О.Є. Лисенко, мав підкріпити віру в керівництво країни, яка була підірвана передвоєнними репресіями, голодомором, колективізацією, а на початку 1940-х рр. — невдачами в Зимовій війні проти Фінляндії та на німецько-радянському фронті [11, с. 4—5]. Монополізуючи пам'ять про війну та пропонуючи єдиний — московсько-переможний — на неї погляд, більшовицький режим прагнув виправдати пакт Ріббентропа — Молотова як спосіб відтермінування початку війни з нацизмом, замовчував причини поразок у початковий період війни, західну допомогу за програмою «ленд-лізу» [23, с. 9].

Панівний наратив «Великої Вітчизняної війни» та «Великої Перемоги» над нацизмом став одним із центральних компонентів концепції «російського світу» («русского мира»), претензій РФ на роль глобального геополітичного гравця та домінування Москви на пострадянському просторі. Міфи про війну виконують не просто певну гуманітарну функцію, а розглядаються як інструмент відновлення геополітичного впливу Росії на пострадянському просторі й одного з головних

гравців у світовій політиці. Після розпаду СРСР почався процес «націоналізації пам'яті», який призвів до формування різного бачення донедавна спільної історії. Захоплення Кримського півострова російськими військами та початок бойових дій на Сході України в лютому 2014 р. підштовхнули до більш радикальних змін у публічних презентаціях Другої світової війни.

Президентським указом від 24 березня 2015 р. було встановлено День пам'яті та примирення, який мав відзначатися 8 травня одночасно зі святкуванням 9 травня Дня перемоги над нацизмом. Уперше війну з нацистською Німеччиною в офіційних документах назвали не «Великою Вітчизняною», а «Другою світовою». 9 квітня 2015 р. Верховна Рада України ухвалила, а 15 травня Президент України П. Порошенко підписав чотири закони про декомунізацію: «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки», «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917—1991 років», «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939—1945 років», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті». Головна мета законів — включення України в широкий контекст світової історії як окремого й суверенного історичного суб'єкта. Одним із перших запропонував концепцію історії України періоду Другої світової війни український історик М.В. Коваль [8]. Нові методологічні підходи дозволили вийти на якісно новий рівень наукових досліджень, які заклали базу для сучасного етапу вивчення проблематики воєнної доби. Період Другої світової війни мав певну специфіку для України порівняно з іншими республіками та регіонами колишнього СРСР, що зумовлювалося її географічним розташуванням, великим промисловим потенціалом, близькістю західного кордону, значними військовими силами, розміщеними на її території, розгортанням українського самостійницького руху. Україна була втягнута у війну з вересня 1939 р., коли Німеччина напала на Польщу, а Радянський Союз незабаром окупував її східні території.

Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939—1945 років» інкорпорував частину символів і наративів «Великої Вітчизняної війни» в наратив Другої світової війни як цілком легітимну частину національної історії, що зняло низку нагальних питань, передусім щодо національно-визвольного руху [24, с. 110] в роки війни, який необхідно оцінювати історично у відповідному контексті, а не лише за сьогоdnішніми, далекими від тих часів і обставин демократичними нормами. Панівний наратив «Велика Вітчизняна війна», що фактично розколював українців, які воювали в лавах Червоної армії та Української повстанської армії, радянському партизанському русі, комсомольсько-комуністичному й націоналістичному підпіллі, ставив їх по різні боки історичних барикад, був нарешті замінений на спільний для всіх наратив Другої світової війни. Він включав і радянських, і антирадянських українців до широкої антинацистської коаліції та ролі насамперед патріотів і захисників України. Держава має взяти на себе обов'язок охорони, упорядкування та збереження пам'ятників і пам'ятних знаків про учасників і жертв Другої світової війни.

Після початку повномасштабної агресії РФ проти України 24 лютого 2022 р. продовжилося законодавче закріплення подальшого відходу в офіційних церемоніях від радянських традицій. Україна на державному рівні перейшла до європейської традиції відзначення перемоги над нацизмом [12, с. 73]. На противагу посиленому тиску з боку Росії радикальних змін зазнавав меморіальний ландшафт українських міст і сіл. Перш за все, ішлося про усунення комуністичних символів та назв із публічного простору, перейменування населених пунктів, вулиць, площ тощо. До переліку діячів, монументи яких підлягали декомунізації, потрапили радянські воєначальники, партизанські командири, співробітники НКВС та ін. Змін зазнав один із найбільших пам'ятників, присвячених Другій світовій війні — Батьківщина-Мати, на якому в серпні 2023 р. герб СРСР було замінено на український. Сучасні комеморативні практики передбачають цивілізовані способи позбавлення від пам'ятників і назв, які символізують комуністичний період історії ХХ ст., створення меморіальних просторів, спрямованих на переосмислення минулого та дискусії про майбутнє. На пам'ятниках і пам'ятних знаках, які увічнюють події Другої світової війни, замінюється дата Великої Вітчизняної війни на хронологічні межі Другої світової (1939—1945 рр.) та демонтується радянська символіка. Як приклад зваженої одностайної позиції членів Експертної комісії з питань обліку об'єктів культурної спадщини Міністерства культури та стратегічних комунікацій України було запропоновано на постаментах пам'ятників на честь захисників Києва 1941 р. в Голосіївському парку ім. М. Рильського, викладачів, співробітників і студентів Київського політехнічного інституту, загиблих у роки німецько-радянської війни зафіксувати дату — 1939—1945 рр. У багатьох містах на п'єдесталах знаходиться військова техніка періоду Другої світової війни, яку іноді розбирають на брухт, відправляють на переплавляння. Водночас існують військово-патріотичні клуби, які займаються реконструкцією бойових дій, проводять ретро-виставки військової техніки, різноманітні конкурси, тренування — члени цих клубів із задоволенням скористаються можливістю використати військову техніку в патріотичному вихованні молоді, відновленні історичної пам'яті⁵.

Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939—1945 років» переносить акцент з ідеології перемоги на пам'ять про трагедію війни та внесок українців у розгром нацизму. За підрахунками українських дослідників, український народ дав фронту понад 7 млн солдатів, тобто приблизно 23 % від загальної чисельності Збройних Сил СРСР [25, с. 547]. Закон підтвердив щорічне святкування на державному рівні 9 травня Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, а 8 травня — Дня пам'яті та примирення [13, с. 82].

Важливе місце в історичній пам'яті посідає трагедія Голокосту, символом якого в Україні став Бабин Яр — місце масових розстрілів євреїв у Києві в 1941—1943 рр. Головна мета державної концепції меморіалізації Бабиного Яру, розробле-

⁵ Поточний архів Міністерства культури України (у 2023 р. — Міністерство культури та інформаційної політики України). Протокол від 25.01.2023 р. засідання Експертної комісії з питань обліку об'єктів культурної спадщини Міністерства культури та інформаційної політики України.

ної українськими істориками — увічнення загальнонаціональної пам'яті, де трагедія єврейського народу є невіддільною частиною історії України. Передбачено створення єдиного меморіального простору з акцентом на збереженні автентичного рельєфу як головного «свідка» трагедії, відкриття Українського музею Голокосту, який висвітлюватиме трагедію винищення євреїв на всій території України в контексті загальноєвропейської катастрофи й Меморіального музею Бабиного Яру зі вшануванням пам'яті всіх спільнот, що постраждали в Бабиному Яру — євреїв, ромів, українців.

На сучасному етапі пам'ять про Другу світову війну є важливим елементом суспільного дискурсу та меморіальної культури. Якщо в період Першої світової війни меморіальні ініціативи мали переважно локальний і громадський характер, то пам'ять про Другу світову війну була монополізована радянською державою та підпорядкована ідеологічному канону. Після проголошення незалежності України в 1991 р. з'явилася реальна можливість досліджувати воєнні події та об'єктивно їх оцінювати, що дозволило включити Україну в широкий контекст світової історії.

Сучасна російсько-українська війна. Жива пам'ять

Сучасні комеморативні практики формуються в умовах «живої пам'яті», що відрізняє їх від попередніх історичних етапів, коли вони здійснювалися постфактум. Це зумовлює поєднання емоційного, суспільного та інституційного рівнів політики пам'яті. Повномасштабна війна за незалежність України триває, але громади, родини загиблих і суспільство загалом не відкладають справу увічнення пам'яті та збереження правди про її перебіг до закінчення бойових дій. У суспільстві існує великий запит на вшанування пам'яті про події російсько-української війни вже зараз, а не по її завершенню. Для багатьох це можливість зберегти гідність людей та єдиний доступний спосіб установити соціальну й історичну справедливість. Наступним поколінням необхідно передати живу пам'ять про сучасну війну, її героїв і жертви, коли ця пам'ять «гаряча» та «болісна», зазначалося на круглому столі «Меморіалізація російсько-української війни: виклики та завдання», який відбувся 28 березня 2024 р. в інформаційній агенції «Укрінформ». Війна, яка прийшла в Україну в XXI ст., вбила тисячі мирних громадян, знедолила інших і змусила виїхати з рідних осель, перетворила на руїни десятки міст і сіл України. Кожне українське місто, селище стає цілло ворога, який не зупиняється ні перед дитячими садками, освітніми закладами, лікарнями й пологовими будинками, знищує все, що пов'язано з історією, культурою, історичною пам'яттю українського народу, використовуючи тактику «випаленої землі».

Уже в перші дні війни держава започаткувала низку комеморативних заходів зі вшанування пам'яті загиблих, фіксації подій та створення меморіальних просторів, які здійснюються в умовах активних бойових дій. Чотири роки тому Київщина однією з перших зустріла повномасштабне вторгнення російських військ, 270 населених пунктів потрапили під ворожу окупацію, але населення продовжувало спротив. Місцеві жителі окупованих міст і сіл побачили нелюдську жорсто-

кість, розстріли, катівні, створені російськими загарбниками на українській землі. 6 березня 2022 р. держава відзначила масовий героїзм та стійкість громадян, виявлені під час відсічі збройної агресії РФ і вшанувала пам'ять загиблих присвоєнням почесного звання «Місто-герой України» містам Буча, Волноваха, Гостомель, Ірпінь, Маріуполь, Миколаїв, Охтирка, Харків, Херсон, Чернігів. 6 жовтня 2025 р. почесну відзнаку за мужність у відсічі російської агресії отримали 16 українських населених пунктів з різних областей України: Баштанка, Вознесенськ, Гуляйполе, Дружківка, Костянтинівка, Краматорськ, Куп'янськ, Марганець, Нікополь, Оріхів, Павлоград, Покровськ, Слоб'янськ, Старокостянтинів, Суми й Тростянець. Окупація та знищення українських міст Авдіївка, Бахмута, Волновахи, Мар'їнки, Попасної, Рубіжного (Донецька обл.), Сіверськодонецька (Луганська обл.), Вовчанська, Ізюму, Куп'янська, Чугуєва, (Харківська обл.), Бердянська, Мелітополя (Запорізька обл.), Нової Каховки (Херсонська обл.) назавжди залишиться в анналах історії [26]. Кожного дня розширюється географія зруйнованих та окупованих міст і сіл України, яку майже ніхто тепер не вчить [27], і яка свідчить про системний характер впливу війни на трансформацію просторових вимірів історичної пам'яті.

Важливим ритуалом, який консолідує українське суспільство та формує культуру пам'яті, стала загальнонаціональна хвилина мовчання, яка оголошується щоденно для вшанування пам'яті наших співвітчизників, які загинули внаслідок збройної агресії РФ [28]. Встановлені офіційні пам'ятні дати, дні вшанування різних видів військ Збройних Сил України та інших учасників війни, почесні звання, нагородження військових. Українською традицією стало вшанування загиблих захисників, яких зустрічають, ставши на коліно та утворюючи живий коридор «дороги пошани» («коридор пошани») із квітами, лампадками та прапорами.

Разом із комеморативними практиками пам'ять про російсько-українську війну потребує меморіалізації, музеєфікації та документування. Увічнення пам'яті відбувається через встановлення пам'ятників, муралів, створення музеїв, цифрових архівів, перейменування вулиць, документальні фільми та державні нагороди, ритуали увічнення та вшанування осіб і подій, конструювання «місць пам'яті», інформаційну та цифрову фіксацію. Державним агентством розвитку туризму України започаткована «Концепція меморіалізації пам'ятних місць російсько-української війни», яка передбачає створення мапи «маршрутів пам'яті». «Маршрути пам'яті» — це документальна, фізична пам'ять про війну, це меморіальний простір, створений для того, щоб не дозволити забути події, які відбуваються в Україні у XXI ст. Київщина стала пілотним проектом зі створення маршрутів фіксації трагічних і героїчних подій, які є свідченням російсько-української війни [29, с. 49]. До «Маршруту пам'яті» включені дев'ять локацій у Бучі, Ірпені, Гостомелі, Бородянці, Мощуні. У Гостомелі до маршруту входить зруйнований аеропорт «Антонов» — місце, де російський десант намагався висадитися для захоплення столиці України. У с. Мощун створений меморіал «Янголи Перемоги» на честь 118 воїнів ЗСУ, які ціною власного життя зупинили наступ на Київ. У Бородянці промовистим символом став пам'ятник Тарасу Шевченку, розстріляний російськими військами. Біля нього експонують стінописи англійського андеграундного художника Бенксі та французь-

кого митця Крістіана Гемі, написані на стінах зруйнованих споруд, а також портрети українських героїв, створені для Національного Музею історії України у Другій світовій війні. Широковідомою стала вулиця Яблунська в м. Буча, де під час окупації росіяни вбили найбільше цивільних. Інсталяцію-меморіал загиблим від рук російських окупантів бучанцям встановили на території храму Святого Апостола Андрія Первозваного, де виявили братську могилу з тілами 116 мирних жителів.

«Дорогою життя» для жителів Ірпеня став Романівський міст, через який у березні 2022 р. виходили тисячі людей. 5 березня 2022 р. російські війська прорвалися на південні околиці Ірпеня та почали обстрілювати автівки з людьми, які намагалися залишити місто. Єдиною дорогою порятунку залишалася кладка біля підірваного мосту в с. Романівка, яка постійно потрапляла під мінометний вогонь. Уночі тією ж кладкою переправляли боеприпаси та продукти для тероборони міста [30].

У рамках «Маршруту пам'яті» в Чернігівській області облаштовані декілька ключових локацій. У с. Ягідне маршрут проходить через школу, у якій у березні 2022 р. російські окупанти облаштували штаб. У підвалі школи 27 днів утримували 380 місцевих жителів, серед яких було 70 дітей, з них 5 немовлят. Люди писали свої імена на стінах, не знаючи, чи доживуть до завтра. Готуються ще два пам'ятних місця: вулиця Чорновола в Чернігові, яка постраждала від повітряних ударів, та Чернігівський обласний історичний музей ім. В. Тарновського, який зібрав ключові артефакти війни. Нові локації з'являться на Львівщині та Херсонщині. У перспективі — маршрут у кожній області України. Кожна громада самостійно визначає, які місця найкраще зможуть розповісти світу правду про російсько-українську війну [31].

Практично в кожній громаді створюються Алеї слави загиблих воїнів, Стіни пам'яті, меморіали, пам'ятники, які символізують вдячність і глибоку повагу до подвигу воїнів, які віддали життя за Україну. У Києві біля Михайлівського собору створена Стіна пам'яті полеглих захисників у російсько-українській війні. Її відкрили на перші роковини Іловайської трагедії 29 серпня 2014 р. На зовнішніх мурах Михайлівського золотого собору розташовані 11 секцій зі світлинами загиблих воїнів. Стіна пам'яті, як і Народний меморіал пам'яті загиблих із сотнями прапорців на Майдані Незалежності — унікальні проекти, які є народними місцями пам'яті та мають сакральне значення для всіх українців. У серпні 2019 р. поблизу селища Луганське в Бахмутському районі Донецької області був споруджений меморіал Герою України, всесвітньо відомому українському оперному співаку, солісту Паризької національної опери, волонтеру, добровольцю, учаснику бойових дій на Сході України В. Сліпаку, який загинув у бою за Дебальцеве у 2016 р. У 2022 р. росіяни зруйнували пам'ятник. У березні 2024 р. в Києві був відкритий меморіал пам'яті «Вічна слава загиблим Героям», присвячений військовослужбовцям Національної гвардії України. Увічнюються відомі й тисячі невідомих для широкого загалу захисників України, які назавжди залишаться в історії. Прізвища 179 (дані на серпень 2025 р.) загиблих коростенців, звичайних у житті юнаків і героїв у найскладніших ситуаціях, увічнені на Алеї слави в Коростенській громаді. 25 серпня 2025 р. відбулося офіційне відкриття Національного військового меморіального кладовища загиблих у російсько-українській війні в с. Мархалівка (Київська обл.).

Поряд з інституційними практиками формуються і персоналізовані форми комеморації в публічному просторі та медіа. Це символічні жести українських спортсменів на міжнародних змаганнях, наприклад, «Шолом пам'яті» українського скелетоніста, учасника зимових Олімпійських ігор 2026 р. В. Гераскевича з фотографіями 22 українських спортсменів, загиблих під час російсько-української війни.

Пам'ять про сучасну російсько-українську війну плюралістична, вона знаходиться у процесі формування і твориться в умовах активних бойових дій. Війна за незалежність України не лише актуалізує практики увічнення пам'яті, але й суттєво змінює їх характер. Комеморативні практики поєднують державні, громадські й персональні ініціативи. Це дає підстави розглядати сучасний етап як якісно новий у розвитку меморіальної культури, у якому пам'ять формується в режимі безпосереднього переживання подій та набуває особливого значення для консолідації суспільства.

* * *

Проблема трансформації історичної пам'яті в українському суспільстві набуває особливої актуальності в умовах російсько-української війни. Сучасні процеси переосмислення минулого, зумовлені новими викликами для української державності, актуалізують необхідність інтеграції спадщини Першої і Другої світових війн, які є не тільки минулим України, а її історичним досвідом, у загальнонаціональний наратив історичної пам'яті. Аналіз меморіальної політики й комеморативних практик, пов'язаних із Першою світовою, Другою світовою та сучасною російсько-українською війнами, засвідчує еволюцію моделей формування історичної пам'яті — від локальних громадських ініціатив до централізованої державної політики та їх сучасного поєднання. Важливою особливістю сучасного етапу є активна участь суспільства у формуванні комеморативних практик — від спонтанних меморіалів і локальних ініціатив до цифрових форм фіксації та збереження пам'яті. Окрему увагу приділено впливу війни на культурний ландшафт і просторові виміри пам'яті, про що свідчить меморіальна політика різних історичних періодів і відбиває не лише ставлення суспільства до минулого, а й характер державності, політичний режим і рівень громадянської активності.

Якщо пам'ять про Першу світову війну формувалася переважно на локальному рівні й не набула цілісної державної інтерпретації, а Друга світова війна була інституціоналізована та ідеологізована в межах радянської політики пам'яті, то сучасний етап характеризується формуванням «живої пам'яті», що виникає паралельно з перебігом подій. Поєднання державних рішень, громадських, персональних ініціатив і новітніх (зокрема цифрових) форм фіксації створює нову модель меморіальної політики, у якій історична пам'ять виступає не лише засобом осмислення минулого, а й важливим чинником суспільної консолідації та формування національної ідентичності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Khalbvaks, M. Kollektivnaya i istoricheskaya pamyat. *Neprikosnovennyy zapas*. 2005. 2-3 (40-41): 8-27 [in Russian].
[Хальбвакс М. Коллективная и историческая память. *Неприкосновенный запас*. 2005. № 2-3 (40-41). С. 8—27].
2. Assman, Ya. Kulturnaya pamyat: Pismo, pamyat o proshlom i politicheskaya identichnost v vysokikh kulturakh drevnosti. Moscow, 2004 [in Russian].
[Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. Москва, 2004. 365 с.].
3. Ohiienko, V.I. Paradyhma pamiat: poiava ta evoliutsiia. *Natsionalna ta istorychna pamiat. Zb. naukovykh prats*. 2012. 2: 244-251 [in Ukrainian].
[Огієнко В.І. Парадигма пам'яті: поява та еволюція. *Національна та історична пам'ять. Зб. наукових праць*. 2012. Вип. 2. С. 244—251].
4. Nora, P. Problematika mest pamyat. *Frantsiya — ramyat*. Moscow, 1999. 17-50 [in Russian].
[Нора П. Проблематика мест памяти. *Франция — память* / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пьюмен. Москва, 1999. С. 17—50].
5. Nora, P. Vsemirnoe torzhestvo pamyat. *Neprikosnovennyy zapas*. 2005. 2-3 (40-41): 37-51 [in Russian].
[Нора П. Всемирное торжество памяти. *Неприкосновенный запас*. 2005. № 2-3 (40-41). С. 37—51].
6. Denysenko, H.H. Voienna istoriia Ukrainy v konteksti doslidzhennia i zberezhenia kulturnoi spadshchynu. Kyiv, 2011 [in Ukrainian].
[Денисенко Г.Г. Военная история Украины в контексте дослідження і збереження культурної спадщини. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2011. 289 с.].
7. Denysenko, H.H. Kulturna spadshchyna u formuvanni istorychnoi pamiat. Kyiv, 2018 [in Ukrainian].
[Денисенко Г.Г. Культурна спадщина у формуванні історичної пам'яті. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2018. 319 с.].
8. Koval, M.V. Ukraina v Druhii svitovii i Velykii Vitchyznianiі viinakh (1941—1945 rr.). T. 12. Kyiv, 1999 [in Ukrainian].
[Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1941—1945 рр.). Т. 12. Київ, 1999. 325 с.].
9. Koval, M.V. Druha svitova viina ta istorychna pamiat. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2000. 4: 3-19 [in Ukrainian].
[Коваль М.В. Друга світова війна та історична пам'ять. *Український історичний журнал*. 2000. № 4. С. 3—19].
10. Kovalska-Pavelko, I.M. Militarни komemoratyvni praktyky yak skladova istorychnoi pamiat ukrainskoho narodu pro Druhu svitovu viinu. *Problemy politychnoi istorii Ukrainy*. 2020. 15: 168-180 [in Ukrainian].
[Ковальська-Павелко І.М. Мілітарні комеморативні практики як складова історичної пам'яті українського народу про Другу світову війну. *Проблеми політичної історії України*. 2020. Вип. 15. С. 168—180].
11. Lysenko, O.Ye. Druha svitova viina yak predmet naukovykh doslidzhen ta fenomen istorychnoi pamiat. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2004. 5: 4-5 [in Ukrainian].
[Лисенко О.Є. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті. *Український історичний журнал*. 2004. № 5. С. 4—5].
12. Lysenko O., Pastushenko T. "Velyka Peremoha" u "Velykii Vitchyznianiі viini" yak radianskorosiiskiy kolonialnyi projekt. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2025. 2: 60-80. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2025.02.060> [in Ukrainian].

- [Лисенко О., Пастушенко Т. «Велика Перемога» у «Великій Вітчизняній війні» як радянсько-російський колоніальний проєкт. *Український історичний журнал*. 2025. № 2 (581). С. 60—80. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2025.02.060>].
13. Pastushenko, T.V. Pamiat pro zhertvy Holokostu ta novi tradytsii vidznachennia Dnia Peremohy v Ukraini. *Ukrainske suspilstvo i pamiat pro Holokost: naukovi ta osvritni aspekty. Vybrani dopovidi IX i X krublykh stoliv do Mizhnarodnoho dnia pamiati zhertv Holokostu*. Kyiv, 2018. 75-86 [in Ukrainian].
[Пастушенко Т.В. Пам'ять про жертви Голокосту та нові традиції відзначення Дня Перемоги в Україні. *Українське суспільство і пам'ять про Голокост: наукові та освітні аспекти. Вибрані доповіді IX і X круглих столів до Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту*. Київ, 2018. С. 75—86].
  14. Shevchenko, V.V. Velyka viina 1914—1918 rr. i Ukraina: istorychna pamiat ta komemratsiia. *Problemy usesvitnoi istorii*. 2019. 2 (8): 133-138 [in Ukrainian].
[Шевченко В.В. Велика війна 1914—1918 рр. і Україна: історична пам'ять та комеморація. *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. № 2 (8). С. 133—138].
  15. Volkovynskiy, V.M. Voiovi dii na ukrainskykh zemliakh u roku Pershoi svitovoi viiny. *Problemy istorii Ukrainy XIX — pochatku XX st.* 2004. 4: 68-69 [in Ukrainian].
[Волковинський В.М. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX — початку XX ст.* 2004. № 4. С. 68—69].
  16. Zapolovskiy, V. & Osachuk, S. Slidamy zabutoi viiny 1914—1918 rr. v Bukovyni (viiskovo-istorychnyi narys: voienni mohyly Pershoi svitovoi viiny v Pivnichnii Bukovyni. Dohliad za voiennumy mohylamy). Chernivtsi, 1998 [in Ukrainian].
[Заполовський В., Осачук С. Слідами забутої війни 1914—1918 рр. в Буковині (військово-історичний нарис: воєнні могили Першої світової війни в Північній Буковині. Догляд за воєнними могилами). Чернівці, 1998. 48 с.].
  17. Osachuk, S. & Masan, O. Viiskovi nekropoli Pivnichnoi Bukovyny periodu Pershoi svitovoi viiny yak obiekt kraieznavstva. *Tezy dopovidei i povidomlen*. Kyiv; Kamianets-Podil'skiy, 1991. 433 [in Ukrainian].
[Осачук С., Масан О. Військові некрополі Північної Буковини періоду Першої світової війни як об'єкт краєзнавства. *Тези доповідей і повідомлень*. Київ; Кам'янець-Подільський, 1991. С. 433].
  18. Reient, O.P. (Comp.). Velyka viina 1914—1918 rr. i Ukraina. Kyiv, 2013 [in Ukrainian].
[Велика війна 1914—1918 рр. і Україна / Упорядник О.П. Реєнт. Київ, 2013. 784 с.].
  19. Kot, S.I. Okhорona, vykorystannia ta propahanda pamiatok istorii ta kultury v Ukrainskii RSR. (Zb. metodychnykh materialiv v shesty chastyakh). Ch. 3. Kyiv. 1989 [in Ukrainian].
[Кот С.І. Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР. (Зб. методичних матеріалів в шести частинах). Ч. 3. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1989. 174 с.].
  20. Hrynevych, V.A., Danylenko, V.M., Kulchytskyi, S.V. & Lysenko, O.Ye. Ukraina i Rosiia v istorychnii retrospektivii. T. 2: Radianskyi proekt dlia Ukrainy. Kyiv, 2004 [in Ukrainian].
[Гриневич В.А., Даниленко В.М., Кульчицький С.В., Лисенко О.Є. Україна і Росія в історичній ретроспективі. Т. 2: Радянський проєкт для України. Київ, 2004. 531 с.].
  21. Tronko P.T. & Voinalovych V.A. Uvichnena istoriia Ukrainy. Kyiv, 1992 [in Ukrainian].
[Тронько П.Т., Войналович В.А. Увічнена історія України. Київ, 1992. 275 с.].
  22. Tolochko, P.P. Dopovid na IX zizdi Ukrain'skoho tovarystva okhорony pamiatok istorii ta kultury. *Zberezheni spadshchyna. Ukrain'skomu tovarystvu okhорony pamiatok istorii ta kultury 40 rokiv (Zbirnyk materialiv i dokumentiv)*. Kyiv, 2007 [in Ukrainian].
[Толочко П.П. Доповідь на IX з'їзді Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. *Збережена спадщина. Українському товариству охорони пам'яток історії та культури 40 років (Збірник матеріалів і документів)*. Київ, 2007. 280 с.].

23. Viina i mif. Nevidoma Druha svitova. 1939—1945. Kharkiv, 2016 [in Ukrainian].
[Війна і міф. Невідома Друга світова. 1939—1945. Харків, 2016. 272 с.].
24. Riabchuk, M. Dekomunizatsiia chy dekolonizatsiia? Shcho pokazala politychna dyskusiiia z pryvodu “dekomunizatsiinykh” zakoniv. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etno-natsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*. 2016. 28 (82): 104-117 [in Ukrainian].
[Рябчук М. Декомунізація чи деколонізація? Що показала політична дискусія з приводу «декомунізаційних» законів. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2016. Вип. 28 (82). С. 104—117].
25. Mukovskiy, I.T. & Lysenko, O.Ye. Zvytiatia i zhertovnist: Ukraintsi na frontakh Druhoi svitovoi viiny. Kyiv, 1997 [in Ukrainian].
[Муковський І.Т., Лисенко О.Є. Звитяга і жертівність: Українці на фронтах Другої світової війни. Київ, 1997. 563 с.].
26. Masova derusyfikatsiia ta dekomunizatsiia u vidpovid na viinu RF — yak ukraintsi pozbavliaiutsia starykh symvoliv. *DIM*. 26.04.2022. URL: <https://kanaldom.tv/masovaderusyfikatsiia-ta-dekomunizatsiia-u-vidpovid-na-vijnu-rf-yak-ukrayinczi-pozbavlyayutsya-staryh-symvoliv-video/> [in Ukrainian].
[Масова дерусифікація та декомунізація у відповідь на війну РФ — як українці позбавляються старих символів. *ДИМ*. 26.04.2022. URL: <https://kanaldom.tv/masovaderusyfikatsiia-ta-dekomunizatsiia-u-vidpovid-na-vijnu-rf-yak-ukrayinczi-pozbavlyayutsya-staryh-symvoliv-video/> (дата звернення: 20.03.2026)].
27. Stiazhkina, O. Dopoky front stoit. *Deutsche Welle*. 04.03.2020. URL: <https://www.dw.com/uk/a-52632700> [in Ukrainian].
[Стяжкіна О. Допоки фронт стоїть. *Deutsche Welle*. 04.03.2020. URL: <https://www.dw.com/uk/a-52632700> (дата звернення: 18.03.2026)].
28. Barsukova, O. Rada vstanovyla shchodennu zahalnonatsionalnu khvylynu movchannia na zakonodavchomu rivni. *Ukrainska pravda*. 11.02.2026. URL: <https://life.prawda.com.ua/society/rada-vstanovila-shchodennu-zagalnonatsionalnu-hvilinu-movchannya-313174/> [in Ukrainian].
[Барсукова О. Рада встановила щоденну загальнонаціональну хвилину мовчання на законодавчому рівні. *Українська правда*. 11.02.2026. URL: <https://life.prawda.com.ua/society/rada-vstanovila-shchodennu-zagalnonatsionalnu-hvilinu-movchannya-313174/> (дата звернення: 22.03.2026)].
29. Zadorozhnia, A. “Marshrutamy pamiaty”: Realii ta perspektyvy vnutrishnoho turyzmu Ukrainy v obiektiv ZMI. *Dialoh: Media-studii*. 2023. 29: 45-56 [in Ukrainian].
[Задорожня А. «Маршрутами пам'яті»: Реалії та перспективи внутрішнього туризму України в об'єктиві ЗМІ. *Діалог: Медіа-студії*. 2023. Вип. 29. С. 45—56 (дата звернення: 20.03.2026)].
30. Ruslan Kravchenko prezentuie pilotnyi proiekt “Kyivshchyna mistsiamy pamyati”. *Kyivska oblasna viiskova administratsiia*. 23.08.2024. URL: <https://koda.gov.ua/ruslan-kravchenko-prezentuvav-pilotnyj-proiekt-kyivshhyna-misczya-pamyati> [in Ukrainian].
[Руслан Кравченко презентує пілотний проєкт «Київщина місцями пам'яті». *Київська обласна військова адміністрація*. 23.08.2024. URL: <https://koda.gov.ua/ruslan-kravchenko-prezentuvav-pilotnyj-proiekt-kyivshhyna-misczya-pamyati> (дата звернення: 20.03.2026)].
31. Na Kyivshchyni ta Chernihivshchyni startuvav natsionalnyi proiekt “Marshruty pamyati”. *DART*. 23.08.2024. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/na-kiyvshchyni-ta-chernihivshchyni-startuvav-natsionalnyi-proiekt-marshruty-pamyati> [in Ukrainian].

[На Київщині та Чернігівщині стартував національний проєкт «Маршрути пам'яті». ДАПТ. 23.08.2024. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/na-kiyivshchini-ta-chernigivshchini-startuvav-nacionalnyi-proiekt-marshruti-pamyati> (дата звернення: 20.03.2026)].

Надійшла / Received 29.03.2026

Oleksandr REIENT

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Head of the Department of History of Ukraine of the 19th — Early 20th Centuries,
Deputy Director for Scientific Work,
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
Reent.O.P@nas.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0001-5141-7445>

Halyna DENYSENKO

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Senior Research Fellow,
Centre for Research of the Historical and Cultural Heritage,
Department of Ukrainian History in the Second Half of the 20th Century,
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
denisenko51@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4672-1586>

MEMORIALIZATION AND COMMEMORATIVE PRACTICES IN THE FORMATION OF HISTORICAL MEMORY OF THE MILITARY HISTORY OF UKRAINE

The aim is to analyze the evolution of memorial policy and commemorative practices in the context of the formation of memory about the First and Second World Wars and the modern war for the independence of Ukraine. The problem of the formation of historical memory in Ukrainian society is becoming particularly relevant in the conditions of the modern Russian-Ukrainian war. An important step towards the formation and implementation of tasks in the field of memory preservation policy The Law of Ukraine “On the Principles of the State Policy of the National Memory of the Ukrainian People,” adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on August 21, 2025, which defines the key principles of preserving memory, introduces the concept of “War for Independence of Ukraine” into the legal field, and identifies the stages of the current war. **The scientific novelty** of the article lies in the study of the formation of historical memory, a comparative analysis of memorial policy and commemorative practices that arise in different historical periods and reflect not only the attitude of society to the past but also the nature of statehood, political regime, and level of civic activity. **Given the relevance of the topic**, there is an urgent need to consider memorialization and commemorative practices as a component of the historical memory of the military history of Ukraine. The article distinguishes between the concepts of “commemoration” as a broader set of practices of commemoration and “memorialization” as their institutionalized and spatially fixed manifestation. Commemoration is a purposeful process of preserving the memory of important historical events, personalities, and phenomena in society by marking memorable dates at the state and local levels, publishing historical documents, erecting monuments, creating museums and memorial complexes, etc. Memorialization is the process of perpetuating significant historical events, tragedies, prominent figures through architectural structures, monuments, museums, archives aimed at constructing collective/social memory. **The methodological basis** of the study is the principle of scientific

objectivity, comparative analysis of historical narratives of memorialization and content analysis of official practices of commemoration in Ukraine, problem-chronological method. **Conclusions:** The experience of the two world wars that took place on the territory of Ukraine and the modern Russian-Ukrainian war demonstrates fundamentally different models of perpetuating the memory of the dead. If during the First World War, memorial initiatives were mainly local and public in nature, then the memory of the Second World War was institutionalized by the Soviet state and subordinated to the ideological canon. The modern Russian-Ukrainian war is characterized by a combination of state decisions and powerful popular initiative, which is manifested in the creation of new forms of memorial policy and commemorative practices.

Keywords: *World War I, World War II, Russian-Ukrainian war, memorialization, commemoration, historical memory, places of memory.*